

Kropparna

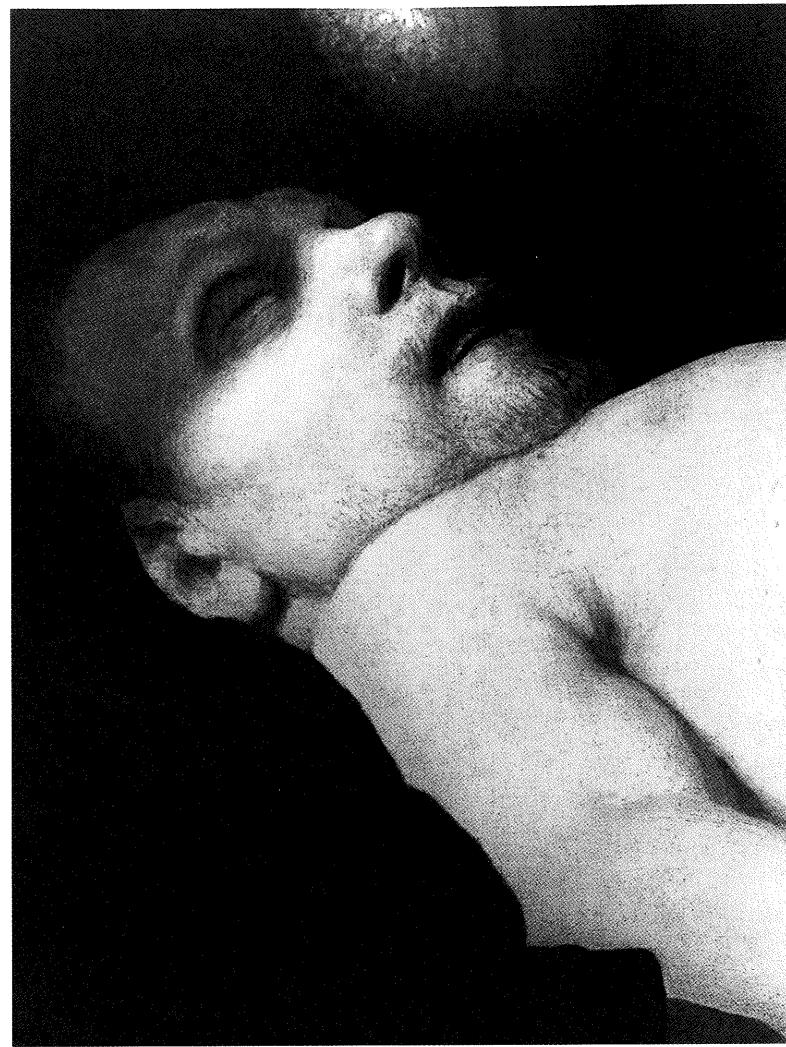
Den dissekerade kränks inte, underströk också Johan von Hoorn, ”utan bör lyckligare skattas, emedan han ock effter döden sin nästa tieno ... för än han i jorden sänkes, der at rutna”.³⁹

Men det var ett privilegium för de redan förtappade. Redan under 1500-talet formulerades i Italien noggranna anvisningar om vilka som fick användas som anatomiobjekt:avrättade brottslingar. De skulle komma ur de lägre socialgrupperna och vara främlingar på den ort där dissektionen skedde. Avrätningsmetod: hängning. Kropparna skulle varken vara feta eller magra, helst storvuxna för att erbjuda maximal åskådningsyta.⁴⁰

Efterfrågan på kroppar var alltid större än tillgången. Temat *det stulna liket* är en spektakulär och evig del av anatomins historia. Da Vinci, Vesalius – alla tycks de ha gått på tjuvjakt efter döda kroppar. Den ryktbare anatomen Robert Knox i Edinburgh kompromitterades svårt vid 1800-talets början då han visade sig ha inhandlat kallblodigt mördade kroppar som dissekionsmaterial. Åtminstone en av mördarna, han hette William Burke, drabbades av sitt eget öde: avrätningsdissektion och slutligen skelett till allmänt beskådande i universitetets anatomiska museum.⁴¹

Den framsynte utilisten Jeremy Bentham föreslog oegennyttiga donationer av den egna kroppen. Själv föregick han med gott exempel och finns ännu som vaxinklätt skelett att beskåda vid University College i London. Bokstavligen innesluten i en chimär av sig själv, avklädd den kropp som demonterats till vetenskapens ära, illustrerar han sin vilja: de döda skall komma de levande till nytta.⁴²

I första hand gällde det att lösa upp associationen mellan brott, avrätningsdissektion. Mot 1700-talets slut började också nya kroppar placeras på det anatomiska bordet: arbetshusens och fattighusens arma lik. Det innebar att dissektionen som symbol för det yttersta straffet mot kroppen förflyttades från *brottslingen* som social kategori till *avvikaren*, en illustration till det upplysta Europas nya medborgarideologi som betonade individens samhälleliga ansvar och bestraffade hans utanförskap.⁴³ I konsekvens med detta började ef-

10. Kroppen på dissekionsbordet. Rembrandt, ”Dr Tulps anatomi”, detalj (1632).

terhand ytterligare nya kroppar att ligga på dissekionsborden: liken efter kvinnliga prostituerade.

I Sverige tycks bestämmelserna angående tillåtna anatomiobjekt redan tidigt ha varit generösare än på andra håll: inte bara avrättade brottslingar, utan också självmördare och oäkta barn.⁴⁴

Här gällde heller inte anonymitet. Då Uppsala universitets pappersmakare Johan Weiser och hans styvdotter avrättades för hor 1672, dissekerades åtminstone styvdottern.⁴⁵ Vid Lunds universitet lyckades 1674 det tilltänkta anatomiobjektet Nils Johansson rymma, och därmed undslippa både hängning och dissektion.⁴⁶

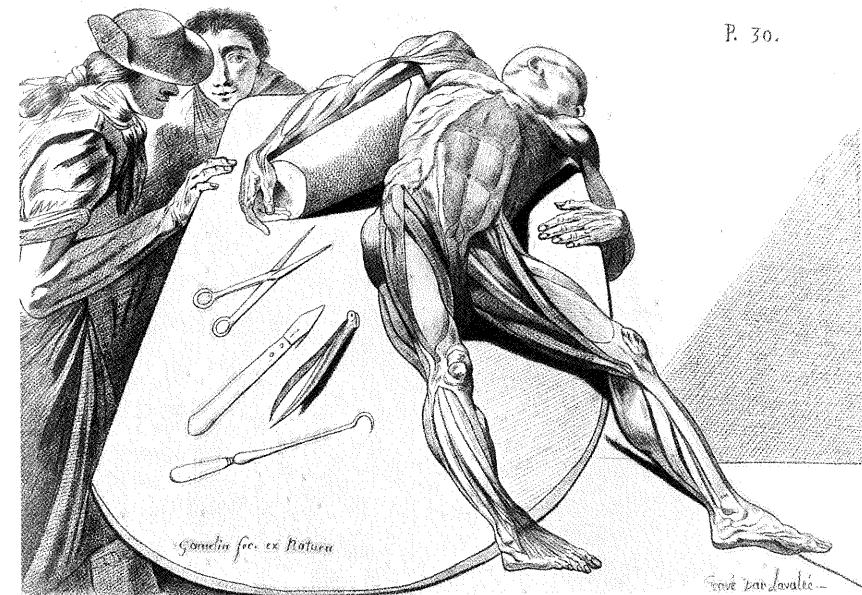
Fångar utsågs alltså till anatomiobjekt redan före avrätningen. Fick de veta något om detta? I november 1728 skulle en kvinnlig fånge avrättas i Stockholm. Collegium medicum hade valt ut henne för dissektion och bad att avrätningen skulle uppskjutas för att bättre kunna förbereda akten. Medan offret levde planerades hennes sonderskärande. Kvinnan hängdes i februari 1729. Hennes jordiska kropp är beskriven i detalj av Linné som var närvarande under den sex dagar långa dissektionen.⁴⁷

Att kropparna efter självpillingar och oäkta barn utsågs till anatomiobjekt, illustrerar den tunga tabuiseringen av självmord och utomäktenskapliga förbindelser. Vid 1700-talets slut kom nya grupper till. Tillåtna objekt blev nu också döda på hospital, fattighus, arbetshus och fängelser. Kropparna skulle hämtas av polis och efter dissektionen begravas på statens bekostnad.

Under 1800-talet utvidgades gruppen ytterligare. Den omfattade nu avrättade, självmördare, dårar, fångar och fattiga som dött på institution eller ”i lifstiden för vanart och liderlighet sig utmärkt”; vidare oäkta barn upp till åtta år samt kringstrykande tiggare, zigenare och tattare.⁴⁸

Genom dessa kyliga bestämmelser löper en allmän vinterstämning. Det gäller döda under månaderna september till april. Sommarens lik ville ens anatomen ha.

De olika grupperna har en mycket påtaglig sak gemensamt. De bekräftar föreställningen om dissektionen som straffanatomি. Det handlar om samhällets outcasts, de socialt stigmatiserade. Det var samma kroppar som av hävd ansågs stå till medicinens förfogande för experimenterande. Experiment på den mänskliga kroppen – kirurgiska tekniker, medveten besmittning, läkemedelstest, exponering för skadliga ämnen – har en lång och bitter historia bland samhällets utstötta (fångar, dårar, barnhusbarn).

11. Dissektionen profanerad. Ur Jacques Gamelin, *Nouveau recueil d'ostéologie et de myologie* (1779).

En detalj från sent 1800-tal i bestämmelserna om anatomiobjekten fångar kropparnas slutliga degradering. Kom de från landsorten skulle de skickas som fraktkod på järnväg i lårar märkta ”naturalier”.⁴⁹ Det mänskliga var reducerat till biologiska ben och vävnader.

Den rationaliserade kroppen

De offentliga anatomierna blev få, i Sverige kanske ett tjugotal. Några decennier in på 1700-talets började intresset svikta. En ny upplysningsmentalitet var på väg – sekulariserad, rationell – som inte tycktes rymma kroppens och smärtans offentliga teater. Avrättningarna fick en ny politisk ton, mera likt officiella sanktioner än hämndsvullen underhållning för populansen. Istället för att spelas upp inför publik internaliseras skam och straff i kroppen genom nya disciplineringstekniker.⁵⁰ En humaniserad straffrätt, synlig i 1734

års missgärningsbalk, men också i generella strafflindringar för t.ex. självmord och äktenskapsbrott, mjukade upp synen på straffet som vedergällning.

Samtidigt skedde en glidning i anatomins gestaltning från symboltungt skådespel med existentiella övertoner till klig vetenskaplig demonstration. Också döden förvetenskapligades.

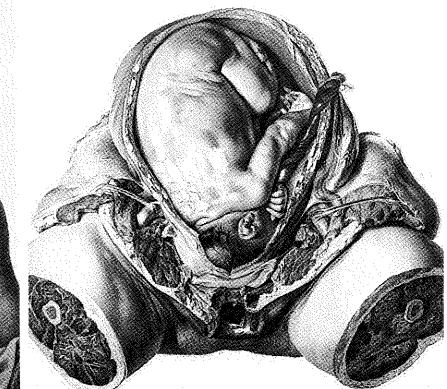
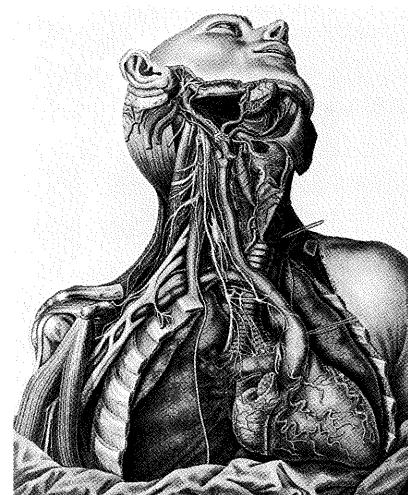
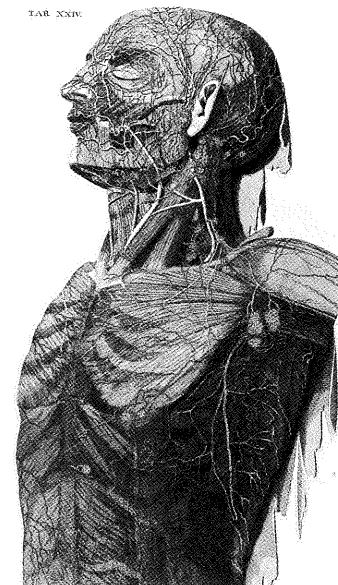
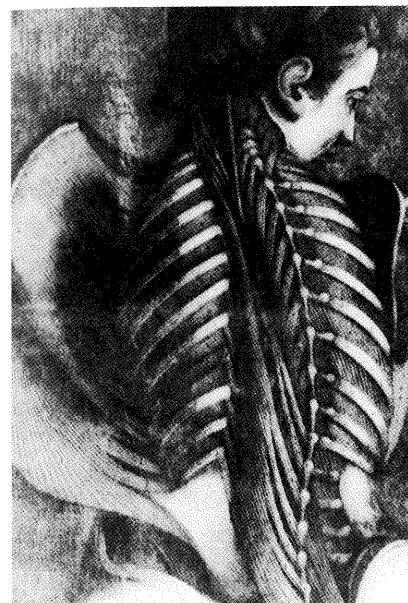
Tydligt framgår detta i beskrivningen av den sista offentliga anatomin i Uppsala 1766. Här har döden hygieniseras, dissektionen rationaliseras och berövats sina sakrala och teatrala effekter. Så här beskriver den utländske besökaren Johann Beckmann tillställningen:

Aldrig har jag sett en större renlighet vid någon annan anatomi. Bordet var täckt med den renaste linneduk. Bara de viktigaste delarna [av kroppen] fördes in separat på de finaste porslinsfat, och var ... så täckta med dukar, att man inte fick se någonting annat än det allra nödvändigaste, än mindre någonsin hela kadavret.⁵¹

Efterhand integrerades anatomin i ett vetenskapligt utbildningsprogram. De första specialprofessurerna i anatomi kom till efter 1700-talets mitt och dödens kropp flyttades in bakom stängda dörrar i sjukhus, kliniker och laboratorier. Barockens dödsfixering ersattes av 1700-talets framstegsoptimism. När Uppsala universitet fick besök av kungar och honoratiores fördes de inte längre till den anatomiska teatern och presenterades inte längre dödssymboler som gåva. (Vid ett av drottning Kristinas besök i Uppsala hade Olof Rudbeck överlämnat ett konstgjort människoskelett till drottningen som ”blev förtjust”.⁵²) I stället fick de bevitna fysikaliska och kemiska experimentaluppväsinningar som kittlade och lockade på ytligare sätt: luftpumpar, elektricitetsmaskiner, optiska fenomen, den underbara lanternan magican.

Dissektionen kvarstod som undervisningsform för kunskap om kroppens byggnad. Men det nya vetenskapliga förhållandet till döden förkroppsligades i stället av *obduktionen*.

Detta är intressant. Dissektion som betyder skära sönder byter

12. Anatomens exakta blick. Ur a) Jacques Gautier Dagoty, *Anatomie de la tête* (1748), b) Paulus Mascagni, *Vasorum lymphaticorum corporis humani historia et iconographia* (1787), c) Antonio Scarpa, *Tabulae neurologicae* (1794), d) William Hunter, *Anatomia uteri humani gravidi* (1774).

plats med obduktion som betyder täcka över (av lat. *obduco*).⁵³ Med sin ambition att identifiera, inte illustrera, kan obduktionen beskrivas som en rekonstruktion av den rationella kroppen. Den frilägger dödens logik i kroppens inre.

1700-talets anatomiska illustrationer lyfte fram en allt skarpare bild av den mänskliga kroppen.⁵⁴ ”Att se är att veta” – så formulerade 1700-talets stjärnanatom William Hunter programmet för den moderna anatomin. Visuell gestaltning av *struktur* och *form* var ett universellt språk som överträffade oprecisa verbala kategorier.⁵⁵

Från och med nu präglas den anatomiska bilden av en ny kroppslig närväro, en stark köttlighet. I chockartat realistiska former återskapas den offentliga anatomins brutalitet i uppfläkta strupar, bukar och underliv, i snittytor påträngande som i en slaktardisk. På vissa av Hunters bilder framstår kroppen som styckad, stympad, amputerad; den kvinnliga torso som skändad av sin egen nakenhet. Kroppen är frigjord ur sin existentiella kontext – här saknas både lidandets retorik och de miljöer, symboler och attribut som var så typiska för renässansens och barockens bilder. Men kroppen är just kropp, inte fritt flytande organ. Helheten är ännu i sikte. Man experimentrar intensivt med tekniker som skall skapa illusion av autentisk kropp: den distinkta gravyren, den mjuka mezzotinten. Samtidigt förmänskligat och berövat sin mänskligitet lyser köttet med en egendomlig pornografisk laddning.

Under 1800-talet internaliseras sjukdom och död i allt djupare strukturer – från organ till vävnad, från vävnad till cell. Även om den romantiska naturvetenskapen agerar het moteld mot den rationaliserade kroppen, är processen entydig.⁵⁶

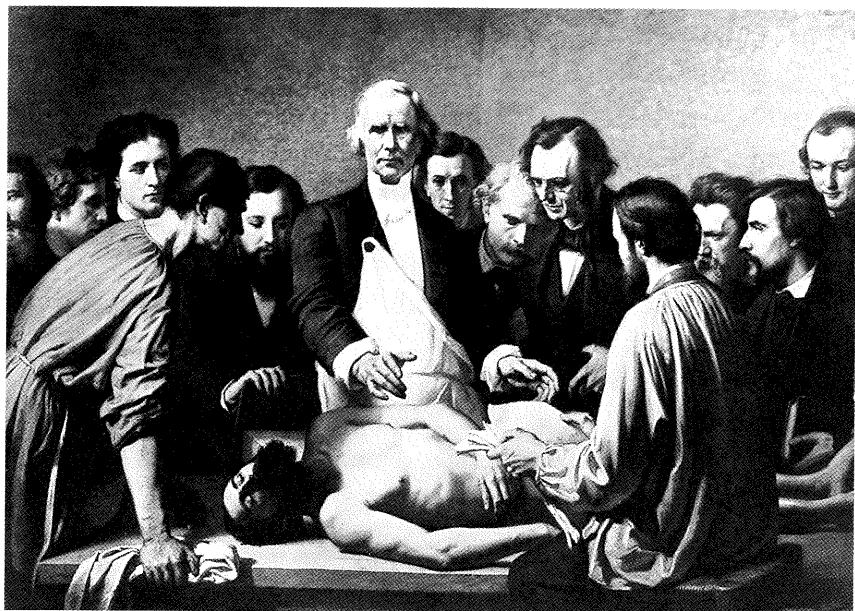
Den anatomiska bilden blir klinisk. Strukturer och organ tecknas eller fotograferas mot vit bakgrund så att varje detalj framstår i vass skärpa. Delen är ryckt ur sitt sammanhang; relationen mellan organet och hela människan tycks slutligt upplöst. Den helt rationaliserade kroppen träder fram, inte relaterad till någonting utanför sig själv, utan förvandlad till ett kunskapsinstrument inneslutet i vetenskapens språk. Svävande som egendomliga, alienerade skulpturer i en absolut vit rymd har kroppens delar blivit generaliseringbara objekt.

I 1800-talsanatomernas bildstudier av kroppens inre skall också alla tillfälligheter och avvikeler bort. Kvar blir typen, genomsnittet, den *normala* kroppen. Tillspetsat formulerat: anatomin och den patologiska anatomin är de tekniker genom vilka medicinen kan se kroppens insida, men också gestalta den efter sina föreställningar om normalitet.⁵⁷

Om anatomins roll som kunskapsmodell återigen var högaktuell, var det på ett nytt sätt. Evolutionsteorin och fysiologernas allt exakta närläsning av kroppen skapade en intensiv prestige åt de biologiska och medicinska vetenskaperna. Inom det sena 1800-talets biologiska materialism framstod kulturen/själen som ett utflöde av naturen/kroppen. Ofta formulerades denna relation i starkt reduktionistiska sentenser: ”själen är en utsöndring av kroppen” (Pierre Cabanis) eller ”personligheten finns i kroppen” (Théodule Ribot). I strukturer, skallformer, hjärnvindlingar och nervsystem spårades individens, nationens, rasens själ och civilisationsnivå.⁵⁸

Just från den utgångspunkten behöll anatomin sin attraktionskraft på den offentliga arenan.

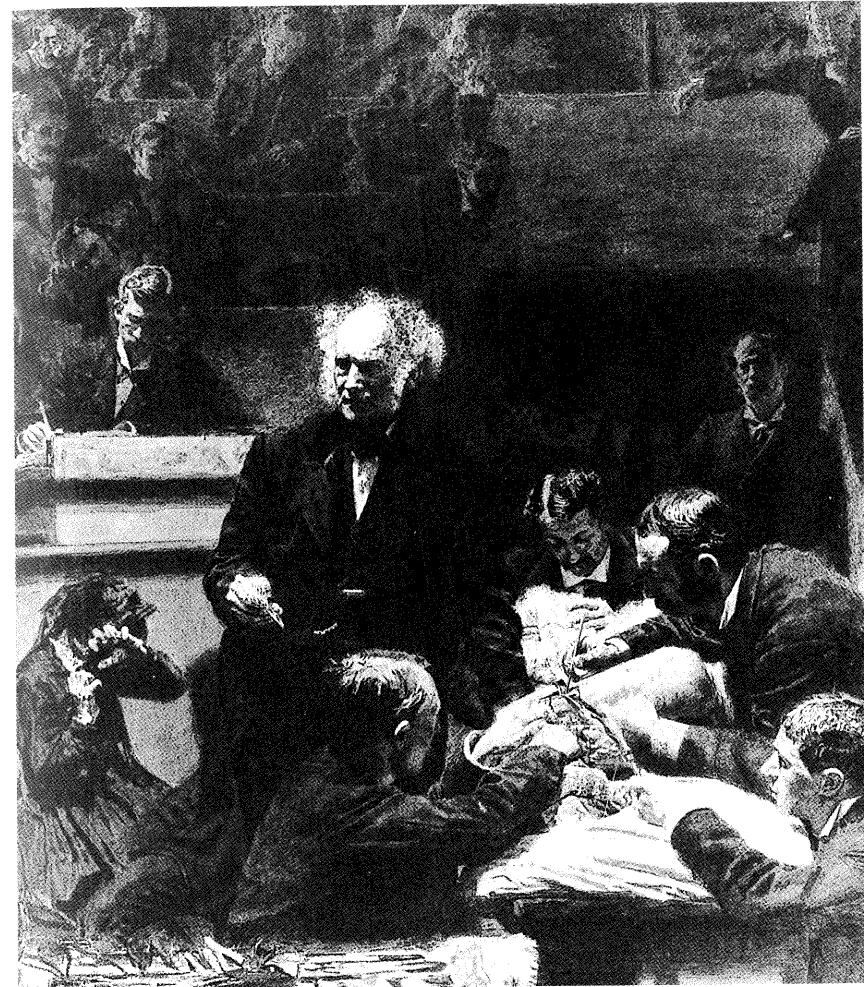
I den spektakulära hjärnanatomin kunde det specialisrade och det publika mötas. Fynden vid dissektioner av kända personers hjärnor fick en lätt makaber marknad i sekelskiftets civilisationsanalyser. Utgångspunkten var att individuella och förmodat ras- och könstypiska tillgångar som genialitet och kreativitet kunde läsas direkt i hjärnans strukturer. Matematikern Sonja Kovalevskys hjärna, kända naturvetenskapsmäns hjärnor, så småningom Lenins hjärna – dissektionsresultaten analyserades girigt av vetenskapen. Då den svenska hjärnanatomen Gustaf Retzius (som barn hade han lekt i sin fars anatomiska museum på Karolinska institutet) försökte skapa en svensk ”Hjärnklubb” efter förebild av det franska *Société d'autopsie*, var syftet att övertala framstående vetenskapsmän att donera sina hjärnor till forskningen. Men resultatet blev klent. En lista rundskickad bland Svenska läkaresällskapets medlemmar gav bara ett enda namn (Robert Tigerstedts) utöver hans eget. Vid sin död obducerades Retzius i sitt eget sovrum, hjärnan plockades ut och kraniet mättes på hustruns begäran med hans eget mätinstrument.⁵⁹

13. Läkaren och kroppen I. Augustin Feyen-Perrin, "Dr Alfred Valpeau demonstrerar ett lik" (1800-talets mitt).

Besattheten vid att fixera gränser mellan det normala och det avvikande illustreras också av en annan spektakulär sida i tidens kroppsteater. I Europas storstäder – inom ramarna för världsutställningar, turnerande freak shows och medicinska skräckkabinett – förevisades kroppsliga avvikelser och deformiteter: jättemänniskor, dvärgmänniskor, monstremänniskor, märkliga missbildningar.⁶⁰ Det var en utställningsideologi som försvann i takt med 1900-talets rationalistiskt genomsyrade självbild. Den normala, utvecklingsbara kroppen fokuserades, medan avvikelsen patologiseras och förvisades från det offentliga rummet som tragiska atavismar eller biologiska felsteg. Den missanpassade kroppen tillhörde evolutionens mörka undervegetation.

(Men avvikelsen behåller sin skräckblandade dragningskraft. Av alla objekt på Naturhistoriska museet i Göteborg drogs jag som barn oemotståndligt till ett särskilt föremål inträngt i en glasburk: de siamesiska tvillingarna som med slutna ögon svävade i sin evighet av

14. Läkaren och kroppen II. Thomas Eakins, "The Gross clinic" (1875).

gulnad, lätt grumlig sprit.)

Anatomins bokstavliga offentlighetsform, den anatomiska teatern, kvarstod i begreppet operationsteater. Under 1800-talets andra hälft steg kirurgin fram som medicinens modevetenskap. I Europas storstäder opererade de stora kirurgerna inför utvald publik. Särskilt högt uppsatta personer i publiken kunde själva få pröva skalpellen; ett egendomligt, tvetydigt maktprivilegium.⁶¹ På en ny typ av genre-

måleri, kopierat på dissektionens bildkonventioner, framstår läkaren – lutad med kniven över mänskans kropp – återigen som en symbol för vetenskapens inträngande blick. Här anas också en undertext i form av en ny manlighetsroll präglad av professionell kompetens, djärvhets, handlingskraft och högt disciplinerad aggressivitet.

På ytan har rationaliseringen, förvetenskapligandet av anatomin genomförts. Den idealistiska ambitionen tycks övergiven: kroppen som modell av en högre struktur. Den offentliga dimensionen är borta. Anatomin är en specialitet bland andra i medicinens interna kunskapsfält. Den förrättas i slutna rum.

Men just slutenheten tillåter nya blickar. Fortfarande är dissektionerna djupt laddade.

Den andra kroppen: kön och ras

Under 1800-talet borrar sig anatomin allt djupare in i den mänskliga kroppen. Det är en tid besatt av *skillnader*: mellan grupper, klasser, raser, kön.

Först i denna skillnadssjakt kom könet.

På försättsbladet till Andreas Vesalius' *Om människokroppens byggnad* är anatomiobjektet en kvinna. Påfallande ofta är det just den öppnade kvinnokroppen som illustrerar de anatomiska verken från 1500-talet och framåt. Ibland var bilderna kopierade på erotiska förlagor; här vilar kvinnorna i förföriska poser, men med öppnad bukvägg. Enligt 1442 års universitetsstatuter i Bologna hade universitetet rätt till en manlig och en kvinnlig kropp per år för dissektion.⁶² I själva verket var dissektioner av kvinnor få, men tilldrog sig särskilt stort publikintresse.⁶³

Var vilade könet i den dissekerade kroppen? Enligt Vesalius trängde könet inte längre än till genitalierna och kroppens ytter. Blicken följde vad Thomas Laqueur har kallat en *enkönsmodell*.⁶⁴ Det innebar att kvinnans könsorgan uppfattades som inåtvända men likvärdiga variationer av de manliga. Analyser och illustrationer av kroppens övriga delar visar inga könsspecifika skillnader; mannens lunga är också kvinnans, hennes njure är också hans.

Ännu i 1700-talets medicinska litteratur fokuserades de biologiska könsskillnaderna till yttre kroppsform och könsorgan. Sekundära skillnader förklarades med hänvisning till den antika temperamentsläran. Mannen var varm och torr, kvinnan var kall och fuktig. Det innebar att den principiella olikheten mellan könen vilade i kvaliteter, inte i anatomiska grundstrukturer. Den dissektion av en kvinnokropp som Linné dokumenterade 1729 specificerade heller inte någon könsskillnad bortsett från könsorganen. Men här får hans kommentarer en plötsligt rå ton: "clitoris föraktad av männen".⁶⁵

Vetenskapens intresse för anatomisk könsdifferentiering väcktes under sent 1700-tal. "Könets essens är inte begränsad till ett enskilt organ, utan utsträcker sig, mer eller mindre synligt, till varje del", konstaterade den franske fysiologen Pierre Roussel 1775.⁶⁶

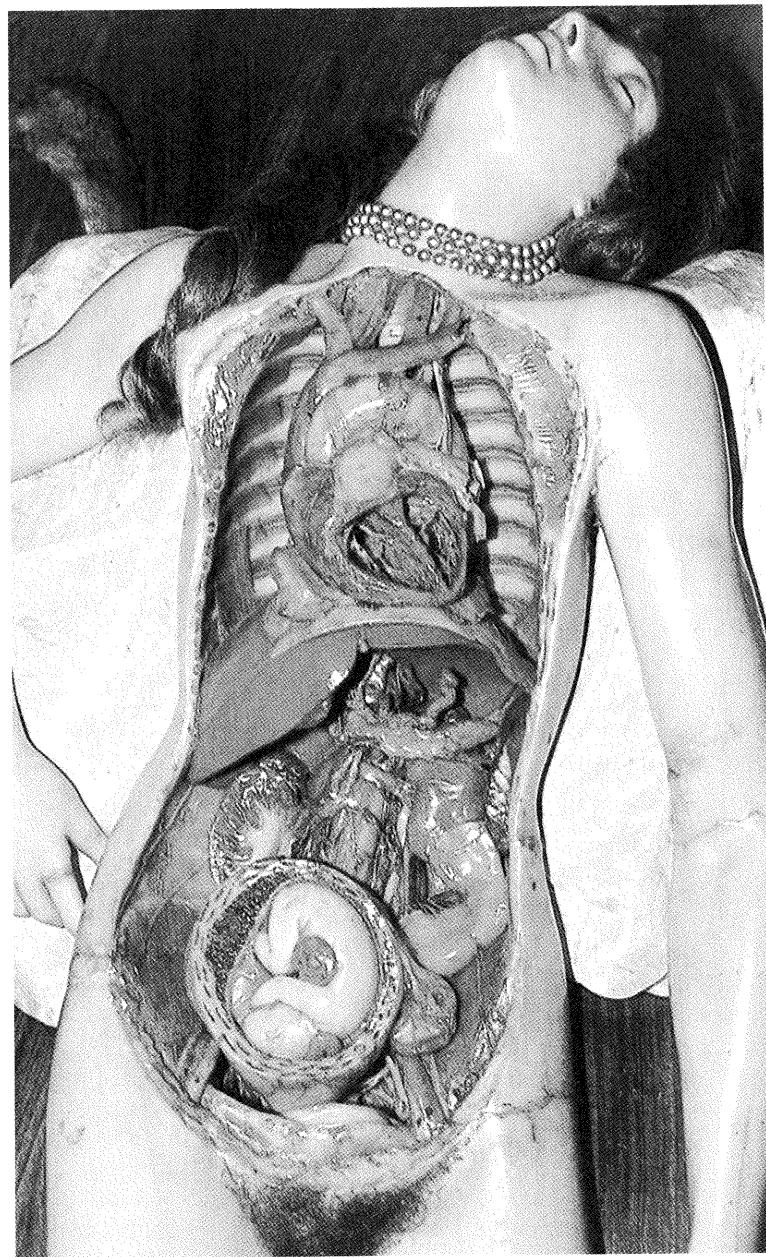
Från och med nu började det kvinnliga skelettet avbildas som just kvinnligt.⁶⁷ Det könsspecifika benranglet reflekterade inte bara två skilda kroppar, utan också idealbilderna av könens sociala positioner. Eftersom kvinnans uppgift var reproduktion och känsla (inte produktion och tanke) återspeglade hennes skelett med det breda bäckenet, den smala bröstkorgen och den lilla skallen själva kvinnligheten.

Fanns också andra påvisbara skillnader? I ett febrilt stegrat empiriskt arbete jagade 1800-talets medicinska vetenskaper särskiljande kriterier i kroppens inre. Kvinnan försågs med en egen anatomi och fysiologi i relation till den manliga normalkroppen. Hjärna, mjälte, lungor, nervsystem, kärlsystem och celler byggdes in i en alltmer mystifierad kvinnlig särartskropp. En mänsklig kropp klövs i två. Från hud och hår till det avskrapade skelettet var mannen och kvinnan olika.

Under detta särskiljande arbete utvecklade vetenskapen en rad blickar med vilka kvinnokroppen avtäcktes och betraktades. Blev anatomin ännu ett fält där kvinnan blottades av och för mannen? I vetenskapens namn kunde de anatomiska och gynkologiska bilderna göras tvetydigt närgångna, öppnandet av den kvinnliga kroppen alludera på manligt inträngande i det kvinnliga underlivsrummet. Redan i renässansens bilder var erotiseringen av kvinnan på dissekionsbordet tydlig; de kvinnliga modellerna poserar i utmanande poser som vore de omedvetna att de exponeras i skamlöst öppnade for-

15. Den öppnade kvinnokroppen I. Ur Charles Estienne, *De dissectione partium corporis humani* (1545).

16. Den öppnade kvinnokroppen II. Anatomisk vaxmodell (1700-talets slut), Museo anatomico di Bologna.

mer. Den holländske 1600-talsanatomen Renier De Graaf oroade sig över att hans bilder över de kvinnliga genitalierna kunde ha sexuellt upphetsande effekter.⁶⁸ William Hunters gestaltningar av den gravida kvinnokroppen var extremt detaljnära; ibland så utmanande att det pornografiskt uppfläkta könet måste kamoufleras.⁶⁹

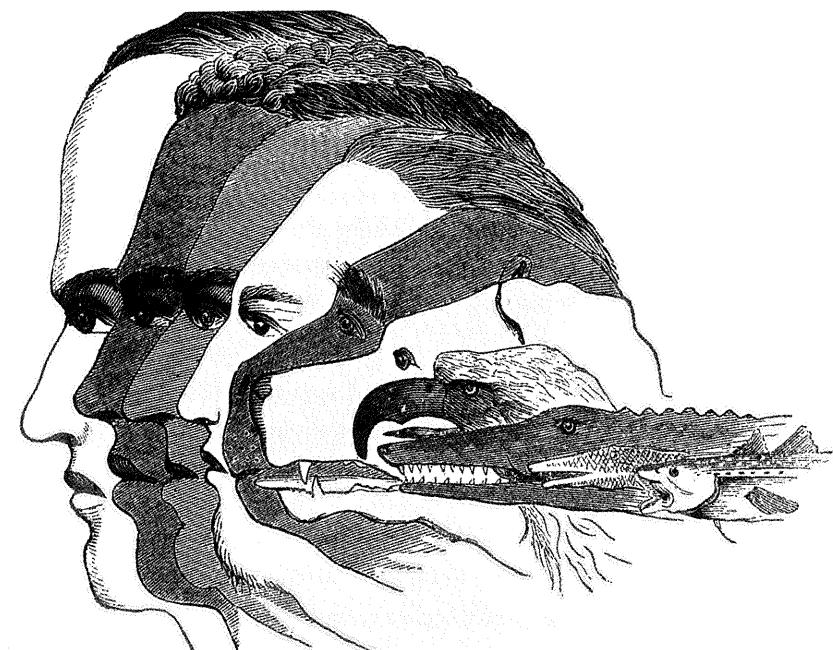
I de anatomiska vaxmodellerna blir illusionen av erotiserad kropp än starkare. Med sin våta yta, huvudhår och täta pubesbehåring i behåll, och sina ansikten kopierade på Giovanni Berninis *Den heliga Teresa* i dess tvetydiga blandning av religiös och erotisk extas, ger de en stark illusion av den levande kvinnan. Likt undersköna fotomodeller vilar de på utsöpta sidenbäddar med pärlor kring halsen, men inälvorna brutalt synliga.

1800-talets sexualisrade kultur skapade drömmen om den totalt underkastade, immobilisrade kvinnan på dissektionsbordet, ett makabert tema utvecklat till en egen bildgenre. Här framgår fixeringen vid kvinnans yttre och inre anatomi frilagd och dissekerad in i minsta skrymsle. ”Vilken praktfull kropp! Den skulle jag vilja se på dissektionsbordet!” – så låter Ivan Turgenjev den unge läkaren Bazarov uttrycka sin uppskattning av en åtråvärd kvinna.⁷⁰

1800-talets viktorienska samhälle präglades av en egendomlig fixering vid det morbida, dödens brutalaste ansikten: självmordet, lustmordet, vid temat kvinna-död-sexualitet-vivisektion. Jack the Rippers seriemord och anatomisk-rituella stymplingar av den kvinnliga kroppen i 1880-talets London ägnades enormt massmedialt intresse. Läkaren Thomas Neill Creams liknande seriemord på abortsökande prostituerade späddes på de ångestfyllda stämningarna. Spektakulära sammankopplingar mellan död och sexualitet som vampyrism och nekrofilie figurerade flitigt i det sena 1800-talets populärlitteratur.⁷¹

I tidens naturalistiska litteratur exponerades samma erotiska blick kopplad till den döda kvinnokroppen. I Zolas *Thérèse Raquin* rör sig Laurent lystet på bårhuset:

Denna brutalt utbredda nakenhet som var fläckad av blod och hade hål här och där lockade honom och höll honom

17. Evolution och kropp. Huvudprofil av (från höger) ”fisk, orm, krokodil, fågel, hund, apa, idiot, vilde, mongol, civiliserad vit ras”. Ur *Popular science monthly* 1874.

kvar. En gång fick han se en ung kvinna i tjugoårsåldern, en folks dotter, bred och kraftig, som såg ut som om hon sov... Hennes fräscha fylliga kropp vitnade i milda, utsökt läckranyanser. Hon smålog, med huvudet litet på sned, och sträckte fram halsen på ett frestande sätt, man skulle ha tagit henne för en sköka som låg och vilade sig, om hon inte om halsen hade haft en svart rand som liksom bildade ett halsband av skugga...

Laurent såg länge på henne, lät sin blick glida över hennes hud, försjunken i ett slags räddhågad åtrå.⁷²

Också ras kunde bestämmas via anatomiska grundstrukturer.⁷³ Under 1800-talets sista decennier blev den jämförande anatomin ett instrument i händerna på en starkt politisera rasbiologi. Anatomerna tycktes bekräfta evolutionsteorin som en resa från det enkla och pri-

mitiva till det komplexa och differentierade. Genom kroppen kunde raserna rangordnas till den vitemannens ära. Sällan har empiriska data varit så djupt impregnerade av ideologi som just här. När kranilogerna mätte skallarna efter man och kvinna, hederliga och brottslingar, genier och dårar, vita och svarta, handlade det om bekräftelse av en vit, manlig, intellektuell kultur.

Skillnaden mellan raserna gick alltså längre än till det vita eller svarta skinnet. Differenser kunde spåras från skalle och skelett till muskler, nerver och könsorgan. Ras penetrerade människokroppen på samma sätt som kön. (Här uppstod komplikationer när de båda kategorierna möttes. Hur förhöll sig den svarte mannen till den vita kvinnan?) Återigen demonstrerade anatomerna en bestämd högre ordning; med data framtagna ur kroppens innersta rum placerades skillnader mellan kön och ras i en skenbart neutral terräng: naturen.

Hundra år senare, i isande tydlig gestalt, ekar skillnadsideologin i en dissektionssal i Johannesburg. Apartheid följer med in i döden. Här dissekerar svarta studenter svarta kroppar, och vita studenter vita. Svarta är förbjudna att röra vid naken vit hud.⁷⁴

Den politiska kroppen

I denna sydafrikanska dissectionssal var den politiska kroppen bokstavligen närvarande.

Men begreppet den politiska kroppen betyder också: samhället. Analogin mellan kroppen och samhället var välbekant sedan renässansen och reflekterades under 1600-talet i en överdådig kroppsmetaforik. När William Harvey, blodomloppets upptäckare, beskrev kungen som samhällets pumpande hjärta och folket som den blodgenomströmmade kroppen, var han väl medveten om att det var en metaforik som smickrade och bekräftade maktens anspråk.

Men här fanns också närmare samband mellan anatomien och politiken. Att ställa diagnos och prognos på samhället – ”det politiska djuret” – genom att dissekera det och fastställa ordning och proportioner, var en vital del av 1600-talets politiska tänkande. Den politiska aritmetiken, tidens kvantitativa samhällsvetenskap, gick just

under smeknamnet *politisk anatomi*.⁷⁵

Det var en slagkraftig bild för den rationella samhällsanalysen som förstärktes under 1700-talet. 1800-talet, en tid som hämtade stora delar av sin världsbild ur de biologiska och medicinska vetenskapserna, gjorde anatomien till mer än så: till modellvetenskapen. Den representerade öppnande och seende av verklighetens dolda insidor. Anatomen fick en huvudroll både som vetenskapsman och samhällsgranskare. Med sin vassa blick och kniv stod han för en ny kritisk metod: att frilägga människans sanna natur som biologisk och social varelse. ”Anatomer och fysiologer – jag finner er överallt!” utropade Sainte-Beuve i sin berömda recension av *Madame Bovary*. I 1800-talets naturalistiska estetik var dissektionen en ständigt återkommande metafor. Balzacs, Flauberts och Zolas pennor var skalpeller riktade mot det mänskliga psyket.

Kring sekelskiftet 1900 blev relationen mellan dissection och samhällsanalys bokstavlig. Bland tidens svenska kulturanalytiker var påfallande många just anatomer. Frågan: vad är ett livskraftigt samhälle? besvarades genom frågan: vad är en livskraftig kropp?⁷⁶

Kroppsmetaforiken fokuserade en rad mönster för förhållandet mellan individ och samhälle. Sällan har kroppens metaforiska kraft varit så stark som just i denna relation. Metaforens essens är att den skapar betydelseöverföringar mellan en verklighet och en annan. Den förenar skilda verkligheter och får dem att se ut som en och samma: den makrokosmiska samhällskroppen och den mikrokosmiska människokroppen.

Genom kroppen formulerades för det första en rationell modell för relationen mellan del och helhet. På samma sätt som kroppen består av hjärna, organ och celler, består samhället av makt, institutioner och individer. Mellan cellerna råder specialisering och arbetsdelning, komplexa funktioner styrs av högre organiserade organ, medan samordning och olika kontrollfunktioner placeras hos hjärnan-makten.⁷⁷

Kroppsmetaforiken skapade för det andra konkretion åt begreppen friskt och sjukt, läkande strategier och dödliga sår i samhällskroppen. Sociala svagheter och sjukdomar kunde förklaras i ett begripligt språk: